

Sophie Oosterwijk

'Anesiet hier desen jonghelinc'

Het middeleeuwse kind als 'miniatuur-volwassene'?

Over het middeleeuwse kind en zijn plaats in de samenleving bestaan veel verschillende ideeën. Het populaire beeld van het kind als 'miniatuur-volwassene' lijkt vaak bevestigd te worden in de middeleeuwse kunst. Nader onderzoek levert echter een meer genuanceerd beeld op van het kind zelf en van de houding van volwassenen ten opzichte van het kind.

De eerste vraag die meestal gesteld wordt wanneer men het heeft over het middeleeuwse kind is: bestond er wel zoiets als 'het kind' in deze periode? De Middeleeuwen worden populair nog steeds dikwijls afgeschilderd als een vrij barbaars tijdperk met 'middeleeuwse' levensomstandigheden, waarin de bevolking geteisterd werd door oorlogen, hongersnood, de pest en andere rampen. Kortom: een periode waarin de meeste mensen een bijzonder hard leven leidden. Indien men daarbij ook nog eens denkt aan de hoge kindersterfte, is het niet verwonderlijk dat er zo vaak wordt beweerd dat ouders onmogelijk veel genegenheid voor hun kinderen konden opbrengen, aangezien de meesten toch jong stierven.

Daarnaast lijkt er op het eerste gezicht nauwelijks sprake te zijn van enige kindercultuur in de Middeleeuwen, zodat het middeleeuwse kind dikwijls wordt beschreven als een 'miniatuur-volwassene'. Dit beeld lijkt ook bevestigd te worden door de schaarse afbeeldingen van kinderen in de vroege middeleeuwse kunst, waarin kinderen vaak volwassenen op kleine schaal lijken.¹ Bewijsmateriaal voor deze ideeën lijkt ook gemakkelijk te

1 Nog steeds invloedrijk is het boek *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* van Philippe Ariès uit 1960, in het Nederlands vertaald als *De ontdekking van het kind: sociale geschiedenis van school en gezin*. Zie ook Sophie Oosterwijk, 'Kint ende kinne, man ende wijf. De plaats van het kind in de middeleeuwse kunst' en andere artikelen in het themanummer 'De wereld van het middeleeuwse kunst', *Madoc* 11 (1997).

vinden te zijn in de middeleeuwse geschiedenis en literatuur; net als bij de kunst is het echter belangrijk om te herkennen wat er werkelijk wordt bedoeld.

Het verhaal van William Marshal

Een bekend voorbeeld voor wie zich verdiept in de geschiedenis van 'het kind' door de eeuwen heen, is het verhaal van de kleine William Marshal. Tijdens een kort bestand in de Engelse burgeroorlog tussen koning Stephen en zijn nicht en troonrivale Matilda in het midden van de twaalfde eeuw, werd John Marshal, een trouw vazal van Matilda, gedwongen zijn jonge zoontje William als onderpand over te dragen aan Stephen met de belofte dat hij Matilda ertoe zou overhalen de door Stephen belegerde garnizoensstad Newbury over te geven. William was toen vijf of zes jaar oud en weliswaar slechts de vierde zoon - er waren, naast Williams oudere broertje, nog twee zonen uit een eerder huwelijk - maar toch moet Stephen gedacht hebben dat het leven en welzijn van zijn kind voor de vader voldoende zwaar zou wegen. Niets bleek echter minder waar. Toen puntje bij paaltje kwam, werd duidelijk dat John het kasteel van Newbury opnieuw bevoorraadt had zonder aan overgave te willen denken, en op Stephens dreigement dat dit zijn zoontje William het leven zou kosten, kwam Johns beroemde antwoord dat hij daar niet om gaf,

'[...] *quer encore aveit*

'want hij had nog altijd

Les enclumes e les marteals

de aambeelden en de hamers

*Dunt forgereit [il] de plus beals.*²

waarmee hij nog veel mooiere

[zonen] kon maken.'

Dit voorval is terug te vinden in een *chanson de geste* over het leven van de beroemde William Marshal, de machtige graaf van Pembroke die van 1216 tot 1219 tijdens de minderjarigheid van koning Henry III tevens regent van Engeland was; het gedicht werd na Marshals dood in 1219 in opdracht van zijn oudste zoon geschreven. Voor sommige historici is deze kleine episode een sprekend voorbeeld van hoe weinig middeleeuwse ouders om hun kinderen gaven: als er een kind dood ging, was er nog altijd de troost-

2 Paul Meyer ed., *L'histoire de Guillaume le Maréchal* I (Parijs 1891) 514-516.

rijke gedachte dat er weer nieuwe voor in de plaats konden komen.³ Dit is evenwel in tegenstrijd met het hele idee van het geven van zonen of dochters als onderpand, aangezien die door tegenstanders juist gezien werden als de meest overtuigende waarborg voor een gegeven belofte.

Het verhaal van de gegijzelde William kent echter nog een vervolg, dat een heel ander licht werpt op de houding van middeleeuwse volwassenen ten opzichte van kinderen. Hoewel Stephen volkomen het recht had om het jongetje ter dood te laten brengen toen diens vader willens en wetens zijn woord brak, bleek de koning niet opgewassen tegen Williams kinderlijke charme: de dichter beschrijft hoe Stephen zich er eerst niet toe kan brengen om het kind te laten ophangen, zoals hij gedreigd had, en wanneer William vervolgens ook nog eens in alle onschuld de katapult bewondert waarmee hij over de kasteelmuur geschoten moet gaan worden, besluit de koning het kereltje te sparen en bij zich te houden als gezelschap.

Ook al draait het hier om een heldendicht en niet om de 'feitelijke waarheid', het is interessant om te zien hoe de schijnbare onverschilligheid van Williams vader gecontrasteerd wordt met de houding van de koning ten opzichte van het jonge kind: misschien hoopte John zelf ook wel stiekem op een dergelijke gelukkige afloop? In ieder geval kan het verhaal van William Marshal niet gebruikt worden als bewijs dat middeleeuwers geen belang stelden in kinderen - integendeel. Volgens de dichter dankte de held van het *chanson* zijn leven aan het feit dat hij met zijn kinderlijke onschuld zelfs zijn vaders dodelijke tegenstander wist te charmeren.

Het idee van de *puer senex* in de middeleeuwse cultuur

Het verhaal van William Marshal had gelukkig een goede afloop, maar hiermee was voor de dichter de kous nog niet af. In het vervolg van het relaas, wanneer de koning eenmaal besloten heeft om de kleine William onder zijn hoede te nemen, vermaakt hij zich door allerlei behendigheids- en kansspelletjes met zijn jonge beschermeling te spelen, waarbij William prompt steeds wint; hoewel hij enerzijds duidelijk nog een kind is, is de latere graaf van Pembroke voor de dichter tevens een echte held-in-spé met de fictieve eigenschappen van een *puer senex*.

3 Zie bijvoorbeeld Lloyd deMause, 'The evolution of childhood', in Lloyd deMause ed., *The history of childhood: the evolution of parent-child relationships as a factor in history* (1974, London 1980) 33.

De *puer senex* is het type van het buitengewoon vroegrijpe kind dat heel vaak terug te vinden is in de middeleeuwse literatuur: een kind dat zich zeer onkinderlijk gedraagt, en daarmee eigenlijk een kleine volwassene wordt, 'larger than life'. Deze term is ook duidelijk van toepassing op de jonge Jezus wanneer hij in Jeruzalem als twaalfjarige de leraren in de tempel verbluft met zijn verbazingwekkende kennis en wijsheid.⁴ In de middeleeuwse kunst werd zelfs gedacht dat Jezus eigenlijk de leraren onderwees, en in afbeeldingen van deze scene wordt hij soms weergegeven als een klein figuurtje dat vol zelfvertrouwen de ouderen om zich heen toesprekt (fig. 1) - een echte 'miniatuur-volwassene' dus?

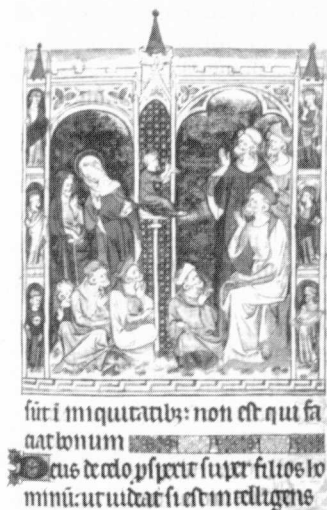

Fig. 1: Jezus die als twaalfjarige de leraren in de tempel toesprekt (Lucas 2:46-47). Illuminatie in het 'Queen Mary Psalter', ca. 1310-1320. Uit: J.A. Burrow, *The ages of man: a study in medieval writing and thought* (Oxford 1986).

Fig. 2: St. Nicolaas die als vastende baby de moederborst weigert: beschadigd pilaarbeeld, ca. 1180, uit de verwoeste kloostergang van Notre-Dame-en-Vaux, Châlons-sur-Marne. (Foto: auteur)

Eigenlijk is the *puer senex* een tegennatuurlijk type: een kind dat voor zijn leeftijd bijna bovennatuurlijke eigenschappen vertoont, zoals wijsheid, kracht of uitzonderlijke vroomheid. We vinden dit type dan ook

4 Lucas 2:46-47. Zie ook J.A. Burrow, *The ages of man: a study in medieval writing and thought* (Oxford 1986) 137 e.v.

vooral terug in heldendichten en ridderromans, alsmede in heiligenlevens. Een typerend voorbeeld is St. Nicolaas van Myra, die zijn uitzonderlijke karakter snel toonde doordat hij heel kort na zijn geboorte al rechtop in bad kon zitten. Bovendien was hij als baby al zo vroom dat hij 's woensdags en vrijdags slechts eenmaal borstvoeding nam en de rest van de dag vastte. Dit verhaal is onder andere terug te vinden in de dertiende-eeuwse *Legenda aurea* van Jacobus de Voragine, maar komt al eerder voor in de middeleeuwse kunst, bijvoorbeeld in een sculptuur van ca. 1180 uit Châlons-sur-Marne dat de kleine heilige weergeeft op de arm van zijn moeder, terwijl hij vastberaden haar borst met zijn rechterhand van zich afduwt (fig. 2). Dit uitzonderlijke gedrag van de kleine St. Nicolaas werd weliswaar gepresenteerd als bewijs voor zijn heilig karakter, maar is het frappant dat het juist tegenna-tuurlijk zou zijn voor een 'gewone' baby en daarmee een reden tot grote ongerustheid voor iedere moeder.

Hoewel St. Nicolaas zich uiteindelijk zou ontwikkelen tot de traditionele mede-opvoeder van Nederlandse en Vlaamse kinderen, waren de middeleeuwers zich er wel degelijk van bewust dat de heilige bisschop zelf zich als kind allesbehalve ‘normaal’ gedroeg, en hetzelfde gold voor andere legendarische helden die als kind *puer senex*-trekjes vertonen: Hercules, die al in de wieg twee door Juno gestuurde slangen weet te doden, of de tovenaars Merlijn die als klein kind al bijzondere gaven blijkt te bezitten. Ook David, die op Gods bevel als jonge schaapherder door Samuel tot koning gezalfd wordt en vervolgens Goliath verslaat, wordt door middeleeuwse kunstenaars in deze scènes soms als een jong kind afgebeeld (fig. 3); zoals dikwijls in sprookjes gebeurt, is ook David de jongste zoon die boven zijn oudere broers verheven wordt. Door hem als kind te typeren, maakten de middeleeuwers zijn verkiezing door God des te wonderbaarlijker, waarbij ze zich wellicht ook herinnerden hoe Jezus de kinderen zeggende: ‘Wie het Koninkrijk Gods niet ontvangt als een kind, zal het voorzeker niet binnengaan’ (Lucas 18:15-17). Heiligen en helden mogen zich dan als kind al buitengewoon gedra-

Fig. 3: David wordt door Samuel tot koning gezalfd (1 Samuel 15). Geillumineerde initiaal bij psalm 26 in een Engels psalterium van ca. 1300-10 Uit: Lucy Freeman Sandler, *Gothic Manuscripts 1285-1385* (Londen 1986).

gen, maar zij tonen zich daarmee totaal verschillend van de gemiddelde sterveling. Daarentegen zouden 'gewone' kinderen juist door God verkozen worden vanwege hun natuurlijke onschuld.

De natuurlijke aard van het kind

Hoewel de kinderlijke onschuld in de middeleeuwse literatuur nog wel eens geïdealiseerd wordt, was men zich toch ook bewust van de keerzijde van de medaille: het kind is niet volwassen en dus nog niet rationeel, het is zwak en meer geneigd tot spelen dan tot het beschouwen van serieuze zaken.

Een favoriet thema in de middeleeuwse cultuur was dat van de levensfasen van de mens; dit thema is voor het eerst terug te vinden in de Griekse oudheid, maar werd al vroeg overgenomen door christelijke auteurs zoals Isidorus van Sevilla en de Engelse monnik Beda.⁵ Het meest simpele type is dat van de drie levensfasen - groei, volwassenheid en ouderdom - maar daarnaast ontstonden ook uitgebreidere schema's van vier, zes, zeven of zelfs tien levensfasen. De eerste fase, *infantia*, beslaat meestal de eerste zeven jaar van een mensenleven en wordt gevolgd door de tweede fase, *pueritia*, wanneer het kind oud genoeg is om de moederzorg te verlaten en in de leer of naar school te gaan. Soms wordt er echter nog een aparte eerste fase voor de zuigelingenperiode ingelast. In de Middeleeuwen kregen kinderen vaak erg lang borstvoeding; zo wordt er in de *Legenda aurea* van Maria gezegd dat ze pas op driejarige leeftijd, toen ze eenmaal gespeend was, werd overgedragen aan de tempel.

Volgens de etymologische uitleg van Isidorus van Sevilla was het woord *infans* afgeleid van het feit dat het jonge kind niet in staat is tot *fari* (spreken), doordat het nog geen volledig gebit heeft. Het woord *puer* zou afgeleid zijn van het feit dat het kind nog 'puur' en onschuldig is.⁶ In de middeleeuwse schema's van de vier levensfasen werden deze vaak in verband gebracht met de vier seizoenen, elementen, lichaamssappen en temperamenten; de kindertijd werd hierbij vergeleken met de lente, lucht, en bloed, met als eigenschappen vochtig en heet.⁷ Deze opvatting beïnvloedde ook in hoge mate het medische denken in de Middeleeuwen over het kind. Een

5 Zie voor de levensfasen ook Elizabeth Sears, *The ages of man: medieval interpretations of the life cycle* (Princeton 1986).

6 Burrow, *Ages of man*, 83.

7 Ibidem, 12 en 201-202.

belangrijk middeleeuws auteur was de franciscaan Bartholomaeus Anglicus, wiens encyclopedische *De proprietatibus rerum* van ca. 1230 bijzonder populair werd in Europa, zowel in het Latijn als in bewerkingen in

de volkstaal.⁸ In dit werk bespreekt Bartholomaeus diverse schema's van de levensfasen en hun lichamelijke eigenschappen, waarbij hij onder andere een aparte paragraaf 'De infantulo' wijdt aan de eerste periode in een mensenleven van de geboorte tot de eerste pogingen van het kind om te leren lopen: een aparte zuigelingenfase dus, waarin het kind spreken noch lopen kan, en alleen maar geïnteresseerd is in eten en slapen. Daarna volgt een fase waarin het kind voornamelijk tot spelen geneigd is, totdat het rijp genoeg is om nuttiger dingen te leren.

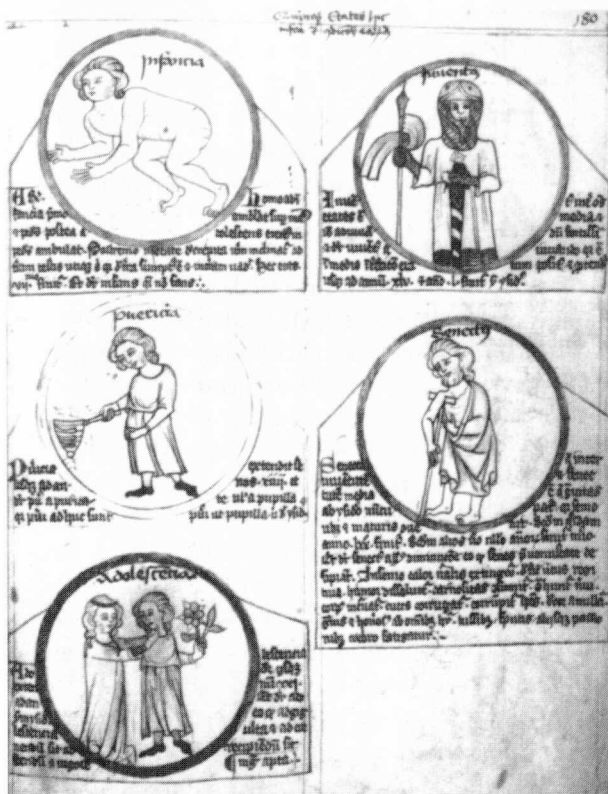

Fig. 4: De vijf levensfasen, met *infantia* afgebeeld als een kruipende naakte peuter. Manuscriptblad uit het midden van de veertiende eeuw (München, Bayerische Staatsbibliothek, cgm. 19414, fol. 180). Uit: Elizabeth Sears, *The ages of man: medieval interpretations of the life cycle* (Princeton 1986).

In middeleeuwse afbeeldingen van de levensfasen wordt de *infans* daarom vaak afgebeeld als een zuigeling in de wieg, of als een peuter die naakt rondstapt met een stokpaardje of windmolentje als speelgoed. De wat oudere *puer* is meestal een aangekleed jongetje dat behendig genoeg is

8 Voor de Middelenlengse vertaling door John Trevisa, zie M.C. Seymour ed., *On the properties of things: John Trevisa's translation of Bartholomaeus Anglicus, De Proprietatibus Rerum*, 2 delen (Oxford 1975).

om te kunnen tollen of kolfen. Een uitzonderlijke afbeelding is die van de vijf levensfasen in een enkel manuscriptblad uit het midden van de veertiende eeuw, dat zich nu in München bevindt (fig. 4): hierin wordt *infantia* weergegeven als een kruipende peuter, weliswaar anatomisch niet echt overtuigend, maar naar middeleeuwse conventie door zijn naaktheid duidelijk als een peuter herkenbaar. Naaktheid werd door middeleeuwse kunstenaars vaak gebruikt om het jonge kind zowel qua leeftijd als qua onschuld te typeren. Die kinderlijke onschuld zou echter verdwijnen zodra het kind oud genoeg werd om levenskennis op te doen en daarmee zonden te begaan.

Toch werd de hemel, ondanks de bewondering voor de kinderlijke onschuld en de hierboven geciteerde woorden van Jezus, niet geacht kinderen te bevatten, althans volgens de middeleeuwse theologen. Dit was mede gebaseerd op de tekst in Jesaja 65:20: 'Daar zal niet langer een zuigeling zijn, die slechts weinige dagen leeft, noch een grijsaard, die zijn dagen niet voleindigt'. Men geloofde dat alle zielen bij de wederopstanding hun oorspronkelijke lichamen weer zouden terugkrijgen en daarbij voor iedereen dezelfde ideale leeftijd: honderd volgens Jesaja, maar meer gebruikelijk de leeftijd van Christus, dat wil zeggen tussen de dertig en drieëndertig jaar, zoals gesuggereerd wordt in de brief van Paulus aan de Efeziërs 4:13. Dit zou niet alleen voor volwassenen gelden, maar ook voor kinderen en zelfs voor de foetus in de moederschoot.⁹ Dit verklaart waarom kinderen zelden voorkomen in middeleeuwse afbeeldingen van het Laatste Oordeel en de wederopstanding; hoe onschuldig ook de kindertijd, de ideale leeftijd is die waarop de mens naar middeleeuwse begrippen zijn geestelijke en lichamelijke top bereikt had.

Hetzelfde idee is ook terug te vinden in de middeleeuwse literatuur. Zo vinden we in het Middelnederlandse *Boek der Voirsienicheit* over de hemel vermeld: 'Een kint van eenre nacht ende een overout mensche die syn daer ghelyc out ende starc'.¹⁰ In het Middelenlengelse gedicht *Pearl* uit de veertiende eeuw ziet een man in een droom zijn verloren dochttertje van nog geen twee terug als een van de hemelse bruiden van Christus; de peuter die nog niet eens haar gebed kon zeggen, is nu een elegante jongedame die met hemelse wijsheid zijn vragen beantwoordt, en zo beeldt ook de mid-

9 Burrow, *Ages of man*, 103-105; Caroline Walker Bynum, *The resurrection of the body in western christianity, 200-1336* (New York) 77.

10 Geciteerd in B. van der Eerenbeemt, *Het kind in onze middeleeuwsche literatuur* (Amsterdam 1935) 112.

deleeuwse miniaturist haar uit in het manuscript (fig. 5).

Toch blijkt dit theologische idee uiteindelijk niet te handhaven. Steeds vaker wordt door auteurs en op grafschriften beschreven hoe jong gestorven kinderen in de hemel met de Onnozele Kindertjes van Bethlehem zullen mogen eten en spelen, en tenslotte worden ze in familieportretten afgebeeld als kleine naakte engeltjes. Hiermee is het kind ook in het hiernaams een kind, maar dan wel in een sterk geïdealiseerde vorm.

Het begrip 'kind'

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk dat de middeleeuwers zich er wel degelijk van bewust waren dat de kindertijd van een mens een periode was met een specifiek eigen karakter en eigenschappen. Toch kan de terminologie die in middeleeuwse teksten gebruikt wordt om naar kinderen te verwijzen, soms heel verwarrend zijn voor een moderne lezer. Het Middelnederlandse woord *kint* kan bijvoorbeeld weliswaar gewoon 'kind' betekenen, maar ook verwijzen naar een jongeling van adellijke afkomst; hetzelfde geldt ook voor de betekenis van het Middelen-gelse woord *childe* en het Middel-franse *enfant*. Volgens Verdams *Middelnederlandsch hand-*

woordenboek werd de term *kindere van der stede* gebruikt om stadsdienaars, veldwachters en dergelijke aan te duiden. De inhoud van *The babies' book* uit de vijftiende eeuw heeft niets met baby's in de moderne zin van het woord te maken, maar werd geschreven om jonge edelen manieren bij te brengen, net als het leerdicht *Stans puer ad mensam*; een ander gedicht uit dezelfde periode, *The book of courtesy*, bevat de regels 'If thou be a young infant / and think the schools for to haunt', waarbij 'infant' duidelijk naar een (ouder) schoolkind verwijst.¹¹ Ook het Latijnse woord *puer*

Fig. 5: Een man ontmoet in een droom zijn verloren dochtertje als een hemelse bruid van Christus. Middelen-gewse illustratie bij het Middelen-gelse gedicht *Pearl* in een handschrift van ca. 1400. (Foto: British Library).

11 Zie de diverse teksten in Edith Rickert ed., *The babies' book: medieval manners for the young* (New York 1966).

kon qua leeftijd zowel een kind als een jongen in de tienerleeftijd aanduiden, en tevens een slaaf.

Omdat woorden zoals *kint* zo ruim gebruikt konden worden zowel qua leeftijd als qua geslacht, namen auteurs soms hun toevlucht tot verkleinwoorden om jonge kinderen aan te duiden. Zo beschrijft Dieric van Assenede in zijn dertiende-eeuwse roman *Floris ende Blanceflour* de pas geboren Floris als een 'sconen knapeline' en Blancefloer als een 'maghedijn'; de twee geliefden blijven echter 'kinder', ook wanneer ze oud genoeg zijn om samen de liefde te bedrijven in de toren van de heidense 'ammirael'. En wanneer de held Esmoreit in het abele spel *Esmoreit* als gestolen baby naar Damascus wordt gebracht, roept de koning daar zijn jonge dochter bij zich met de woorden:

'Damiët, bi minen god,

Anesiet hier desen roeden mont,

Desen jonghelinc; dit es een vont [...]'¹²

Deze 'jonghelinc' is hier niet een jongeling in de modernere zin van het woord maar een baby van het mannelijk geslacht: een jongetje dus.

Het feit dat er in het middeleeuws taalgebruik geen aparte, eenduidige woorden zijn voor baby, peuter of kleuter, wil niet zeggen dat men zich niet bewust was van deze typerende stadia in het leven van de mens. Integendeel: in de diverse schema's van de levensfasen werd door auteurs juist benadrukt in hoeverre de eerste groeiperiode van de mens - waarin het kind zich ontwikkelt van een angstvallig ingebakerde baby in de wieg tot een kind dat zijn eerste tanden krijgt, leert kruipen, lopen en praten, totdat het 'groot' genoeg is om naar school of in de leer te gaan - verschilde van de daaropvolgende levensfasen. Ook hier werden vaak verkleinwoorden gebruikt om het jonge kind aan te duiden, zoals het Latijnse *infantulus* in het werk van Bartholomaeus Anglicus, of *puerulus* en *parvulus*.

Ook al werd de *infantia*-fase gezien als een periode waarin kinderen nog onschuldig van aard waren, dit wil nog niet zeggen dat kleine kinderen zonder meer sentimentele gevoelens opriepen. Het is juist zeer waarschijn-

12 Het spel *Esmoreit*, dat overgeleverd is in het zogenaamde Hulthemse handschrift van ca. 1405 (Koninklijke Bibliotheek Brussel), is onder andere te vinden in M.C.A. van der Heijden ed., *Hoort wat men u spelen zal: toneelstukken uit de middeleeuwen* (Utrecht en Antwerpen 1968) 262-264.

lijk dat de riskante babytijd en de al even gevaarlijke peuterperiode, waarin het kind zich leert voort te bewegen om de wereld te verkennen en daarmee allerlei gevaren loopt, veel ouders zorgen gebaard moeten hebben. De verzuchting van menig ouder tegenwoordig over hoe kinderen veel te snel groot worden, zal niet zo snel door middeleeuwse ouders geuit zijn; per slot van rekening waren in vroegere tijden de overlevingskansen voor kinderen steeds beter naarmate ze ouder werden. Uiteraard komt daar ook bij dat kinderen zich pas nuttig konden gaan maken wanneer ze 'groot' werden, hetzij als leerling of werkkracht, hetzij om dynastieke redenen als potentiële huwelijkskandidaat.

Het kind in de volwassen wereld

Kinderen komen maar hoogst zelden naar voren in historische documenten, en dan meestal alleen hooggeboren kinderen die een dynastiek belangrijke rol speelden; jong gestorven kinderen worden zelfs vaak weggelaten in stambomen, zowel door middeleeuwse kroniekschrijvers als door moderne historici, mede omdat dikwijls niet eens hun geboorte- of sterfjaar bekend is. 'Gewone' kinderen vallen nog moeilijker te ontdekken in middeleeuwse bronnen, maar heel af en toe komen we zulke kinderen toch tegen, zij het dan meestal in hoogst uitzonderlijke omstandigheden. Een voorbeeld is een korte beschrijving in de kronieken van Londen voor het jaar 1378, waarin wordt verteld hoe een bedelares, Alice de Salesbury, veroordeeld was tot een uur in het schandblok wegens ontvoering van een zekere Margaret, dochter van de groothandelaar John Oxwycke.¹³ Alice had gehoopt om met behulp van het gestolen kind meer inkomen te vergaren met bedelen en had Margaret van haar kleren beroofd om te voorkomen dat het meisje herkend zou worden door haar familie. Helaas vertelt de middeleeuwse auteur niet hoe oud Margaret was en hoe ze uiteindelijk weer teruggevonden werd, maar het is duidelijk dat Alice geloofde dat een bedelend kind - of een bedelende 'moeder' met kind - meer medeleven zou opwekken dan een kinderloze bedelares. Kinderen riepen, net als nu, emoties op bij volwassenen en konden daarmee duidelijk een waardevol 'bezit' zijn.

13 Henry Thomas Riley ed., *Memorials of London and London life in the XIIIth, XIVth, and XVth centuries, being a series of extracts, local, social, and political, from the early archives of the City of London, A.D. 1276-1419* (Londen 1868) 368.

Het valt niet te ontkennen dat het leven in de Middeleeuwen erg hard kon zijn voor zowel volwassenen als kinderen; vooral op het platteland werden kinderen geacht zich zo jong mogelijk nuttig te maken, en we vinden dan ook in diverse documenten gegevens over hoe kinderen zoal ingezet werden in het arbeidsproces. Soms liep dat verkeerd af, en daarvan zijn bewijzen terug te vinden in bijvoorbeeld mirakelverhalen. Zo werd in een Engels dorpje zo'n zestien kilometer van Exeter een achtjarig jongetje, dat zijn stiefvader hielp bij het ploegen, door de os op de horens genomen, maar gelukkig overleefde het kind dit ongeluk dankzij een schietgebed aan de in 1471 om het leven gebrachte koning Henry VI.¹⁴ Ook zijn er gevallen bekend van kleine kinderen die verdronken of in de brandende haard tuimelden, doordat een als oppas aangewezen ouder broertje of zusje niet voldoende oplette; daarbij spraken middeleeuwse schrijvers vaak hun ongenoegen uit over volwassenen die zulke verantwoordelijkheden overdroegen op een te jong, speels kind. Hoewel kinderen wel degelijk werden ingezet in het arbeidsproces, werd er meestal toch rekening gehouden met hun mentale en lichamelijke beperkingen als kind. De Middeleeuwen zijn hierin ongetwijfeld minder hard geweest voor kinderen dan de veel latere industriële revolutie.

Ook moderne vooroordelen over andere 'middeleeuwse' gebruiken blijken bij nadere studie vaak niet zo algemeen of extreem als wel eens wordt gedacht. Inderdaad bestond er het gebruik om kinderen soms al heel jong aan kloosters over te dragen om tot monnik of non te worden opgeleid; hierop werd echter al vanaf het einde van de elfde eeuw steeds sterkere kritiek geuit, waardoor het aantal kinderschenkingen vanaf de twaalfde eeuw sterk afnam, hoewel het gebruik pas in 1430 officieel door paus Martinus V werd afgeschaft.¹⁵

Kinderhuwelijken kwamen inderdaad ook voor, al was dit door de kerk sterk aan banden gelegd. Officieel was een huwelijk van onmondige kinderen onder de zeven ongeldig, aangezien beide partijen oud genoeg moesten zijn om bewust hun instemming ermee te betuigen. In de praktijk kwam het er meestal op neer dat (voornamelijk vorstelijke en adellijke) kinderen weliswaar uitgehuwelijkt werden, maar dat er in het trouwcontract

14 R.C. Finucane, *The rescue of the innocents: endangered children in medieval miracles* (Basingstoke en Londen 1997) 111.

15 Zie Mayke de Jong, *Kind en klooster in de vroege middeleeuwen: aspecten van de schenking van kinderen aan kloosters in het Frankische rijk (500-900)*, Amsterdamse Historische Reeks 8 (1986).

bepaald werd dat het huwelijk pas werkelijk voltrokken mocht worden zodra beide partijen oud genoeg waren: de minimumleeftijd hiervoor was officieel twaalf jaar voor meisjes en veertien voor jongens. Een voorbeeld van zo'n kinderhuwelijk is dat van de nauwelijks zevenjarige Franse prinses Isabella in 1394 met de Engelse koning Richard II, die ruim twintig jaar ouder was. Het trouwcontract bepaalde dat Isabella het recht had om alsnog op haar twaalfde het huwelijk teniet te laten verklaren, al zou ze daarmee wel haar bruidsschat verliezen.¹⁶ Het huwelijk werd uiteindelijk nooit voltrokken, doordat de koning in 1399 werd afgezet en vervolgens vermoord, maar het schijnt dat de kinderloze Richard zijn bruidje behandelde als een echt kind en haar zelfs enorm verwende met cadeautjes.

Tot slot nog een ander intrigerend geval van een onbekend kind dat geschiedenis wist te maken. Het gaat om een jongen van een jaar of acht, die in 1329 met veel succes optrad in Pomponne als een soort gebedsgenezer, tot groot ongenoegen van de bisschop van Parijs die een einde maakte aan de carrière van het kind.¹⁷ Dit verhaal werd voor het nageslacht opgetekend in de *Grandes chroniques de St. Denis*, maar daar bleef het niet bij, want de illuminator van de kroniek in het British Museum (MS. Royal 20 C VII) vond het zelfs een aparte afbeelding waard. In deze miniatuur zien we een jongetje in een korte tuniek bezig met het 'genezen' van een geknielde zieke, terwijl rechts van hem nog meer patiënten op behandeling staan te wachten, de voorste met zijn arm in het verband; links achter de jongen staan een man en vrouw, die mogelijk zijn ouders voorstellen. In zijn rol van gebedsgenezer lijkt het anonieme vroegwijze wonderdoenertje veel weg te hebben van het eerdergenoemde type *puer senex*. De kroniekschrijver had echter, net als de bisschop, duidelijk zijn twijfels over de wonderbaarlijke gaven van de jonge 'genezer': sommige zieken kregen volgens hem totaal verkeerde dieetadviezen van de jongen, en mensen met wat meer verstand beseften dat het allemaal slechts onzin en volksverlakkerij was. De bisschop verbood daarom de ouders om hun zoontje nog langer te laten optreden, en dreigde ook iedereen in zijn bisdom die nog verder zijn toevlucht tot het kind zou durven nemen, te excommuniceren. De kroniekschrijver vond dit verhaal duidelijk interessant genoeg om vast te leggen, niet omdat het onbekende jongetje zelf zo

16 Nigel Saul, *Richard II*, Yale English Monarchs (New Haven en Londen 1997) 226-230 en 457-458.

17 Zie G.G. Coulton, *Life in the Middle Ages* (1910, Cambridge 1928) deel I: *Religion, folklore and superstition*, 163.

bijzonder was maar omdat sommige volwassenen dom genoeg bleken om waarde te hechten aan de zogenaamde wonderbaarlijke gaven van een kind. Het jongetje werd kennelijk niet bestraft; waarschijnlijk werd hij als kind niet zelf verantwoordelijk geacht voor zijn optreden, in tegenstelling tot zijn ouders. Het lijkt erop dat middeleeuwers zich er in de praktijk wel degelijk van bewust waren dat kinderen niet als volwassenen behandeld kunnen worden.

Conclusie

Al lijkt er op het eerste gezicht voldoende reden te zijn om te veronderstellen dat de middeleeuwers hun kinderen beschouwden, en dus ook behandelden, als 'miniatuur-volwassenen', is dit beeld toch zeer misleidend. Een interessante paradox is juist dat het type van de vroegrijpe *puer senex* in heiligenlevens en ridderromans het normale onvolwassen gedrag van gewone kinderen eigenlijk bevestigt. De typische eigenschappen van het kind waren maar al te goed bekend: kinderlijk onschuldig en speels, maar ook zwak en zowel lichamelijk als geestelijk nog niet volgroeid. Daarmee werd in de praktijk meestal wel in zekere mate rekening gehouden, vooral omdat men wist dat kinderen in de groei maar al te kwetsbaar waren.

Historische documenten hebben voornamelijk betrekking op volwassenen, omdat kinderen nu eenmaal slechts bij hoge uitzondering een eigen rol in de geschiedenis spelen; het 'gewone' kind blijft normaliter buiten beschouwing. Ook in de middeleeuwse kunst lijkt het kind misschien op het eerste gezicht de grote onbekende, maar hierbij dient men rekening te houden met de artistieke conventies in deze periode; middeleeuwse kunstenaars waren niet per se geïnteresseerd in de nauwkeurige weergave van lichamelijke proporties, zodat kinderen inderdaad soms meer lijken op volwassenen op kleine schaal. Pas in de late Middeleeuwen is er sprake van een steeds sterker realisme in de kunst, dat mede tot uiting komt in de weergave van het alledaagse leven, waarin ook het kind zijn plaats heeft. Kortom, het middeleeuwse kind bestond wel degelijk; men moet het alleen weten te vinden, én herkennen.